



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydske

MÅNEDSSKRIFT



Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD:

*H. V. Gregersen: Petrus Generanus
Anmeldelser*

Sønderjydske månedsskrifts ekspedition: Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev.
Viceskoleinspektør Chr. Stenz adresse er: Chr. Paulsen skolen, Flensborg

PETRUS GENERANUS

Af H. V. Gregersen

Det er ligesom lidt af eventyrets glans stråler over navnet *Petrus Generanus* — landsbydrengen Peter fra Genner midt imellem Åbenrå og Haderslev, i hvis lod det faldt som student i Wittenberg at opleve reformationsrøret på allernærmeste hold og at komme til at sidde til bords med *Martin Luther* og *Philip Melanchton*, hin tids kendteste mænd.

Hans oprindelse fortæller sig i det dunkle. Vi ved som nævnt blot, at han var fra Genner, og desuden, at hans far har heddet *Paul*¹⁾. Som ung student i Wittenberg lod han sig nemlig i vinteren 1536/37 indskrive ved universitetet som „*Petrus Pauli. Flensbergens. Holsatiae*“²⁾. Han tør da formodes at have været en adskilligt yngre bror til Hjordkærs første lutherske præst, *Andreas Pauli Generanus*, der døde 1577. Han var født ca. 1499, mens Peter Generanus må antages at være kommet til verden en snes år senere, ca. 1520³⁾.

Sin første egentlige undervisning modtog Peter Generanus hos abbed *Hans Hildebrand* i Ryd kloster ved Flensborg fjord, hvor nu Lyksborg slot ligger. Denne mand blev hans velgører for livet, og Peter Generanus, der — som han selv siger⁴⁾ — ved sin ankomst til klosteret næppe var ude over børneårene, har aldrig siden glemt opvækstårene i samfund med abbeden. Meget betegnende for det nære tillidsforhold, der var opstået mellem den unge mand og hans faderlige ven, lod Peter Generanus sit første (og vistnok eneste) skrift indlede af en lang og inderlig dedikationsskrivelse til abbeden i Ryd kloster. Det var denne, hedder det her, der havde skaffet midler til, at han kunne påbegynde et studium i Wittenberg.

1) Mærkeligt nok forekommer navnet Paul ikke knyttet til nogen af gårdene i Genner. jfr. H. Hejlsbjerg Paulsen: *Sønderjydske Slægter* bd. I (Øster Logum). 1941. s. 232 ff.

Det er da muligt, at han som forældreløst barn er blevet opdraget i Ryd kloster. Hans broder i Hjordkær var jo en snes år ældre, og hans forældre (eller i hvert fald hans fader) må derfor have været i fremrykket alder, da han blev født.

2) Allerede fremhævet i Enders & Kawerau: *Dr. Martin Luthers Briefwechsel* XIV, s. 180.

3) *Archiv für Sippenforschung* XII, 1935, s. 20 (Th. O. Achelis).

4) *Articvli a reverendo D. Doctore Lutheri scripti etc.*, 1541, forordet. Jvf. *Kirkehist. Sml.* 3. rk. VI, s. 658.

Muligvis er det også Ryd-abbeden, der har henledt *Christian III's* opmærksomhed på den unge nordlesvigske student i lutherdommens centrum, thi gang på gang i løbet af sit lange ophold her, modtog han understøttelse fra kongen og fra hans brødre, hertugerne *Hans den Ældre* og *Adolf*. I hvert fald fra året 1540 kan han anses for at have været kongelig stipendiat i Wittenberg. Herom har *Johann Bugenhagen* i 1542 skrevet til kongen på følgende måde:⁵⁾

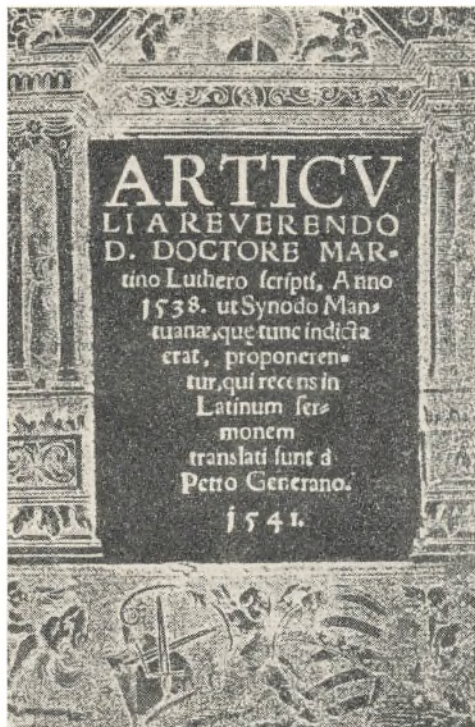
„Nådigste Konge, her er en dansker („ein Danus“), magister Petrus Generanus, der efter at have udmærket sig ved sine studier — Peter Generanus var 1540 5/2 blevet magister og havde den 16/2 modtaget et testimonium, hvori det hed, at „han var vel funderet i de filosofiske og teologiske videnskaber“ — i to år har nydt understøttelse af Eders Majestæt til sit teologiske studium. Nu beder han, og vi med ham, at Eders Majestæt vil underholde ham i endnu eet år i det samme studium, og at, hvis det behager Eders Majestæt, dette bud ikke må vende tomhændet tilbage, thi her er ikke mere i behold. Siden vil han i underdanig lydighed yde sin tjeneste i, hvad han af Eders Majestæt eller af superintendenterne bliver kaldet til.“ Fra Gottorp slot svarede *Christian III* omgående, at han gik ind for tanken om at lade „Mag. Petrus vonn Genner“ studere endnu eet år og sendte til dette formål 40 rdl.

Når *Bugenhagen* bad den danske konge om at yde hjælp til Peter Generanus, skyldes det nok det arbejde, denne netop havde udført i reformationbevægelsens tjeneste, idet han i 1541 havde fået trykt en oversættelse til latin af *Martin Luthers* såkaldte „Schmalkaldiske artikler“⁶⁾. Den wittenbergske professor *Veit Amerbach* havde forfattet forordet, og Peter Generanus havde — som allerede nævnt — indledt det med en længere dedikationsskrivelse til abbeden i Ryd kloster. Ganske kort tid efter forlod *Amerbach* imidlertid Wittenberg og gik over til katolicismen. Det lille skrift måtte derfor allerede i 1542 gendenses, og denne gang var både dedikationsskrivelsen og forordet gledet ud, ja selv titlen var ændret, således at oversætteren ikke mere blev nævnt.

Da den frist, *Bugenhagen* havde nævnt i det ovenfor omtalte brev, var udløbet (1543), havde Peter Generanus imidlertid ikke afsluttet sine studier. Han henvendte sig tværtimod om yderligere hjælp, denne gang til kongens broder, hertug *Hans den Ældre*, der netop ved den tid var vendt tilbage til hjemstavn efter et årelangt ophold hos sin slægtning, den preussiske hertug i Königsberg. Han påkaldte sig hertug *Hans'* opmærk-

5) Opr. trykt i Schumacher: *Gel. Männer* Br. III; O. Vogt: *Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel*. 1888. s. 363; her efter *Ny Kirkehistoriske Samlinger* IV, s. 685 ff. (H. F. Rørdam).

6) *Theologische Studien und Kritiken* 103, 1931, s. 33—34 (Volz: *Luthers Schmalkaldische Artikel* etc.).



Titelbladet til Peter Generanus' latinske oversættelse. Martin Luthers „Schmalkaldiske artikler“ fremkom oprindeligt i anledning af kirkemødet i Mantua i 1538, og det er dette forhold, der hentydes til i skriftets titel.

Kartouchen omkring titelfeltet med indgangen til et antikt tempel har tydeligt nok renæssancepræg. Trykkestedet er Wittenberg.

somhed ved at sende ham et par bøger som foræring, nemlig *Corvinius'* postil, bearbejdet af *Spangenberg*. Af disse bøger, skriver Peter Generanus⁷⁾, kan hertugen se, hvorledes konger og herrer skal støtte Guds kirke og fremme hans værk(!). Det er kun en ringe foræring, men han har allerede studeret i henved syv år. Dette lange ophold havde ikke været muligt, om ikke kongen gentagne gange havde ydet ham sin støtte, og nu håbede han også på en lille velgerning fra Hans Fyrstelige Nåde!

Heller ikke denne gang blev han skuffet, idet hertugen sendte ham 14 rdl.⁸⁾). I bogpakken til *Hans den Ældre* var der også indlagt en lille salmebog, som var tiltænkt kongens anden broder, hertug *Adolf*. Vi tør vel derfor antage, at han også fra denne har modtaget „en lille velgerning“.

Takket være den slags understøttelser lykkedes det Peter Generanus indtil videre at fortsætte opholdet i Wittenberg. Adskillige gange sendes der ham større og mindre beløb fra den kongelige kasse, og han har endda forstået at udstrække sine forbindelser til andre af tidens kendte protestantiske fyrster. Hertug *Philip af Hessen* betænkte han således med en bog og mod-

7) Ny Kirkeh. Sml. IV, s. 691—692.

8) De Hansborgske Registranter II, s. 98.

tog til gengæld som tak et beløb fra denne. Også *Christian II's* søster, den fromme kurfyrstinde *Elisabeth* af Brandenburg, synes han — som vi siden skal høre — at have henvendt sig til.

Fremgangsmåden var hver gang den samme: een af de nyligt udkomne bøger, indbundet på passende måde i skind eller pergament, sendes som foræring, og i et vedlagt brev klager den studerende over sine vanskelige økonomiske forhold, hvilket førte til det tilsigtede resultat, et kontant beløb til hjælp til studierne. Lignende metoder er nok blevet taget i brug af adskillige andre af datidens studerende, thi det varede ikke længe, før selveste *Philip Melanchton* måtte tage til orde imod dette „nye munkeri“! Til forklaring og undskyldning kan måske tjene, at de høje herrer ved overgangen til den nye lære havde forstået at gøre sig til gode med kirkens gods og dermed også havde måttet påtage sig den slags forpligtelser. Men det er nok tænkeligt, at Peter Generanus har drevet denne praksis længere, end det ellers var skik og brug i den kursachsiske universitetsby.

Både 1544 og 1545 gik hen, før vi atter hører nyt om ham, og nu var det åbenbart selveste kongen, der havde udbedt sig oplysninger om hans færden. Nu skal det siges, at de mellemliggende år havde været præget af stor uro, og det vidtstrakte danske monarki havde i disse år været på randen af krig med den fordrevne *Christian II's* kejserlige svoger, *Karl V.* Med fredsslutningen i Speier i 1545 var krigstruslen imidlertid omsider bragt ud af verden, og nu kunne der ikke mere være noget til hinder for en tilbagevenden til fædrelandet. Og dog synes Peter Generanus netop ved denne tid at være blevet endnu nærmere knyttet til protestantismens højborg end nogensinde før.

Herom oplyser *Johann Bugenhagen* i sin svarskrivelse til kongen af 1546 5/6 — en usminket afsløring af, hvad en af reformationsbevægelsens førstestænd mente om ham. Selv om vi fra anden side finder *Bugenhagen* karakteriseret som „ein heftiger man und ein grober Pommer“⁹⁾, har hans omtale af Peter Generanus's adfærd nok været berettiget. Det hedder her:

„Jeg skulle give Eders Majestæt beretning om magister Petrus Generanus. Jeg har nølet dermed og ikke uden årsag. Nu må jeg endelig gøre alvor deraf, og jeg har da følgende at melde: Sidste sommer fik han i et halvt år 80 daler af Eders Majestæts penge til sit studium, og det ved følgende list: Ved påsketid sagde han, at han ville drage til Eders Majestæt og tjene Eder med, hvad han havde lært, og i det, hvortil man kunne bruge ham; og så fik han penge af mig. Ved pinse kom han igen og sagde, at han ville rejse; så fik han igen penge. Tredje gang kom han og tilsagde mig, at han ville drage af sted ved mikkelsdag, og så fik han atter penge. På den måde fik

9) O. Winkelmann: Politische Correspondenz II, s. 430 (Brev fra Philip af Hessen til Jacob Sturm 1537 10/2), jfr. Volz: anf. afh.

han i een sommer 80 daler af Eders Majestæts penge. Det er en stor løn for en enkelt person, der ikke har haft noget offentligt hverv. Desuden fik han samme sommer penge andetsteds fra ved sine snilde påfund, hvorved han ved at skaffe sig føden, så han endog har kunnet gifte sig!

Thi når han får fat i en ny bog, som han dog ikke selv har skrevet, så lader han den smukt indbinde og sender den til Eders Majestæt eller til andre ved hoffet og beder om hjælp til fortsættelse af sine studier. På samme måde bærer han sig ad med andre herrer og fyrster, således har han to gange henvendt sig til hertug *Philip* og til hertuginde og bekostet et eget bud til dem, efter hvad hertugen, min nådige herre, to gange har skrevet til mig. Den første gang befalede jeg hertugens herværende faktor at udbetale magister Generanus 10 daler, den anden gang har jeg endnu at betænke, hvad jeg vil gøre, eftersom hertugen har henstillet det til mig.

Han vil ikke tjene, da han mærker, at han uden arbejde ved slige kunster kan opnå mere, end han kunne få ved sin tjeneste og sit arbejde. Vor *Philippus Melanchton* kalder det et nyt munkeri!

Og hvad kan det hjælpe, at jeg melder Eders Majestæt, hvortil magister Generanus er tjenlig, da han, som han selv tilstår og har givet noksom tilkende ved sin adfærd, *ikke* vil tjene i Danmark. Han er nu kaldet af min nådige herre, hertug *Hans* til Holsten etc., og lader sig forlyde med, at han med tiden vil drage derhen. Gud give, det var så!

Bemeldte magister Petrus Generanus har for øvrigt ført en skikkelig og gudfrygtig vandel og har indgået et meget hæderligt ægteskab. Han er tjenlig til præst og ikke videre!

Dette er nu, Nådige Konge, min tro dom og beretning om ham“.

Såvidt var det altså kommet, og man kan vel herefter roligt gå ud fra, at det nu var slut med tilskuddene fra den kongelige kasse. Og det kan vel heller ikke være undgået Peter Generanus's opmærksomhed, at hans forbliven i Wittenberg var uønsket. Det kan endda tænkes, at reformationsrørets ledere — efter *Luthers* død i 1546 mænd som *Melanchton* og *Bugenhagen* — har betydet ham, at han ikke kunne forvente ansættelse i universitetsbyen, skønt han sikkert har gjort sig de hæderligste anstrengelser herfor. Han oplyser således i nedenstående brev, at han har prædiket i byens kirker, og hans ægteskab i 1545 med *Gertrud Blum*, en søster til slotspræsten magister *Sebastian Fröschels* hustru, har bragt ham i allernærmeste kontakt med den stedlige gejstlighed.

Der var ikke andet for ham at gøre end at sætte sit håb til hjemstavnen, men her var man da også mere end villig til at modtage ham. Nu var der blot det, at hertugdømmerne et par år før, nemlig i 1544, var blevet delt mellem *Christian III* og hans to brødre, hertugerne *Hans den Ældre* og *Adolf*. I Genner blev ovenikøbet gårdene delt mellem Haderslev amt, der

var kommet under hertug *Hans*, og Åbenrå amt, som hertug *Adolf* havde fået tildelt. Allerede i 1543 betegner Peter Generanus sig som hertug *Hans's* undersåt, og dette kunne måske tydes derhen, at han var fra en af de haderslevske gårde i Genner. Da *Hans den Ældre* førte titlen hertug af Slesvig Holsten, ligger der dog måske alligevel ikke så meget i dette udsagn.

Men hvorom alting er, brevvekslede Peter Generanus med hertug *Hans* i de samme dage, som *Bugenhagen* gav kongen de ovenfor anførte oplysninger om hans færden i Wittenberg. Peter Generanus's brev til hertug *Hans* var et svar på en opfordring fra hertugen om at vende hjem for at overtage et embede i hertugens tjeneste, men svaret på denne kaldelse, som man skulle synes måtte være Generanus mere end kærkommen, var ikke uden en række forbehold. Han skriver blandt andet følgende:¹⁰⁾

„Eders Fyrstelige Nåde har skrevet til mig, om jeg ikke vil tjene Eders Fyrstelige Nåde med at prædike Guds ord og begive mig hjem. Nådige Herre, jeg arme mand er, frygter jeg, uduelig og udygtig til at tjene Eders Fyrstelige Nåde dermed. Hvis jeg var duelig dertil, så ville jeg intet hellere på jorden, eftersom jeg nu i nogle år har studeret Guds ord i den hellige skrift, og også har prædiket i lang tid her i Wittenberg, og det ville være mig hjertenskært at leve der, hvor jeg er født og opvokset, og hvor mine venner og bekendte bor, omendskønt den, der vil prædike Guds ord, ikke skal se på den slags behageligheder. Nådige Herre, jeg vil gerne gøre alt, hvad jeg skal, kan og må og ikke undslå mig Eders Fyrstelige Nådes tjeneste. Men Kongelig Majestæt har også kristeligt og trofast fremmet mine studier og for tre år siden skrevet til mig, at jeg først skulle lade Hans Kongelige Majestæt det vide, når jeg ville begive mig i tjeneste et eller andet sted, for at det kunne ske med Kongelig Majestæts vidende og vilje. Derfor beder jeg om, at Eders Fyrstelige Nåde vil give Kongelig Majestæt det at vide. Kongelig Majestæt vil uden tvivl ikke afslå dette, fordi jeg bliver i hjemstavnen, og jeg også må derhen, hvor man prædiker tysk („vnd auch ich an dem, da man dudiesch predigett, sein muss“). Såsnart Kongelig Majestæt giver sin tilladelse, vil jeg hjertensgerne og intet hellere, end med Guds hjælp begive mig hjem, så hurtigt jeg formår. Hvorfor jeg ikke nu kan komme, vil budet berette; vor kære Gud har i sin nåde gjort det således. Jeg vil med det første sende mine bøger og sager ned ad floden (Elben) til Hamburg og vil så til belejlig tid ved vor kære Herres Jesu Kristi hjælp og nåde komme bagefter, og hvis Kongelig Majestæt tillader mig at begive mig i Eders Fyrstelige Nådes tjeneste, vil jeg straks drage til Eders Fyrstelige Nåde. Men da det er meget farligt at rejse på grund af landsknægtene, som her og der strejfer om, røver og myrder, så havde jeg vel et godt lejde nødig, og penge til fortæring må jeg også have, for at jeg kan

10) Ny Kirkch. Sml. IV, s. 694—696.

komme igennem med hustru og børn. Jeg vil også gerne bede om et pas („ein Passbortt“), for at jeg uden hindring og ophold kan rejse gennem Eders Fyrstelige Nådes land.“

Videre i brevet hedder det, at han sender hertugen *Luthers* sidste prædikener, indbundet i grønt pergament („unser lieber trewer Vatter doctor *Mar. Lutherus*, seliger gedechtnuss“) og formaner hertugen til at læse flittigt i dem, Gud til lov og ære og ham selv til nytte, trøst og sjælens salighed. Når han først har svaret så sent på hertugens brev, er det, fordi budet på grund af dyrtiden forlanger dobbelt løn.

Hvorledes skal nu dette brev opfattes? Der spares jo ikke på forsikringer om, hvor gerne Peter Generanus vil tilbage til hjemstavnen, men det fremgår samtidig af det, hvilket også ovenfor er nævnt, at han allerede for tre år siden havde givet kongen løfte om at vende tilbage. Hans iver for at vende hjem har vel derfor næppe været alt for voldsom, og den sidste omtale af det dyre bud fortæller vel noget i samme retning. Man skulle synes, at han nok kunne være kommet om ved denne udgift, når det drejede sig om noget så vigtigt som en embedsansættelse. Når han ikke kan komme straks, hvor gerne han end hævder at ville det, skyldes det åbenbart rent familiære forhold. Han nævner jo, at han har børn, og da han først var blevet gift godt et års tid før, har hans kone vel været ude af stand til at rejse med det første.

For eftertiden har hans pointering af, at han nødvendigvis måtte prædike på tysk, været af stor interesse. Er det tilfældet, hvad *H. F. Rørdam* i sin tid mente¹¹⁾, at „han nu havde opholdt sig så længe i Tyskland, at han havde glemt sit danske modersmål, eller i alle tilfælde havde lært at foragte det“? Næppe. Selv om han havde fået sin skoleuddannelse i Ryd kloster og universitetsuddannelsen i det fjerne Wittenberg, må man erindre, at den tids højere skolevæsen havde latinen som grundprog, og selv om han også havde levet i årevis i rent tysktalende omgivelser, har det næppe kunnet influere på hans evne til at udtrykke sig på dansk. Så let glemmes et modersmål nu ikke, og hvad skulle man ellers i modsat fald mene om den strøm af fremmede, mest tyskere, som i årene efter reformationen har vundet indpas i både gejstlige og verdslige embeder i monarkiets dansktalende dele og benyttet det danske sprog i deres embedsforretninger.

Nej, motivet for denne udtalelse må søges i et helt andet plan: han har ganske simpelt villet undgå at blive flyttet ud til et eller andet fjernt præstekald på landet. Måtte han end forlade det pulserende liv i den sachsiske universitetsby, der var blevet ham så kær, så måtte det ikke være for at komme ud i et afsides landsogn. I en købstad og tilmed ved et liliputhof som

11) Ny Kirkeh. Sml. IV. s. 689.

det i Haderslev lod det sig bedre gøre at leve. Helt uden betydning har det vel heller ikke været, at et embede som førstepræst i en købstad som regel også var bedre aflagt.

Men allerhelst havde han som nævnt villet blive i Wittenberg, sin hustrus hjemby. „I Danmark vil han ikke tjene“, havde Bugenhagen allerede sagt om ham, og med „Danmark“ mente man selvfølgelig i Wittenberg alt land nord for Elben. Andet havde Bugenhagen for øvrigt heller ikke ment, da han i sin tid havde kaldt ham en „Danus“¹²). Det var ikke en ansættelse nord for Kongeåen, Generanus havde forsøgt at modsætte sig, men det var ønsket om at blive i det fremmede, hvor han havde akklimatiseret sig, og hvor han nu ved sit ægteskab havde fæstet bo.

Først da det for alvor blev ham betydet, at han ikke kunne forvente at blive i Wittenberg, er det, at han omgående slog til, da hertug *Hans's* kaldelse indtraf. I Haderslev regnede han med at skulle overtage det stedlige „Hofpredigamt“, som der står i den wittenbergske fortegnelse over de ordinerede. I en sådan stilling har han formodet at kunne færdes blandt beslægtede ånder, noget, han i et landligt præstekald ville have været afskåret fra. Og så var det dog trods alt alligevel hjemstavnen, som han fremhæver det i sit brev til hertugen, og kongen ville derfor næppe modsætte sig en sådan ansættelse.

I Wittenberg fik man travlt, da man opdagede, at hans afrejse nu om-sider ville blive til noget. Den 18/8 1546 blev han ordineret i Wittenberg¹³), og allerede to dage efter begav *Bugenhagen* sig til skrivepulten for at melde Danmarks konge, at nu „drager magister Petrus Generanus til hertug *Hans*, Eders Majestæts broder, min nådige herre, for at være Hans Nådes præst og teolog. Han er blevet præsteviet her og har bestået eksamen ærligt og herligt.“ Til hertug *Hans* sendte han samtidig en varm anbefaling af den nye præst. „Han er i vor skole bæret med magistergraden“, fortæller han, „og han har anvendt stor alvor og flid på Guds ord, ikke alene som tilhører, men også som skribent“. „Han er vel studeret udi sacra theologia“, hedder det videre, hvorefter han ligesom i brevet til kongen beretter om den højtidelige ordination med deltagelse af „vore theologer“. Også svogerskabet

12) Det er derfor „at rette smed for bager“, når Th. O. Achelis i Zeitschrift bd. 65, s. 216, bebrejder Volz, at han kalder Generanus „Däne“ — men i 1930'erne stod den outrerede nationalisme jo endnu i fuld blomst!

I Schriften d. Vereins f. Schl.-Holst. Kirchengeschichte 2. rk. bd. X/2, s. 134, nævnes, at Bugenhagen skulle have beklaget sig over bl. a. Peter Generanus' dårlige tysk („ire bese deutsch“). Denne anke gælder dog ikke magister *Petrus Pauli*, men derimod *Petrus Paulinus*, og det er den samme som *Peder Poolsen*, senere universitetsprofessor i København og derefter lektor og præst i Roskilde (se H. F. Rørdam: Københavns Universitets Historie fra 1537 til 1621, bd. I, 1869, s. 547—50). O. Vogt er i sin udgave af Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel, 1888, klar over denne sammenhæng.

13) G. Buchwald: Wittenberger Ordiniertenbuch 1537—60. 1894, s. 51.

til slotspræsten, magister *Fröschel*, omtaler han. Den wittenbergske kirkeleder synes ligefrem at føle lettelse over at være sluppet af med ham!

I efteråret 1546 har magister Peter Generanus da kunnet holde sit indtog i Haderslev sammen med kone og børn, bøger og andet habengut. Men han blev kun 2. hofpræst! 1. hofpræst var magister *Antonius Kaiser*, der havde haft dette embede helt siden 1537. Opholdet i Haderslev er da næppe blevet til det, som Peter Generanus — og for den sags skyld måske også hertugen — havde ventet sig. De ydre vilkår, han var gået ind til, var åbenbart ikke så trygge, som man kunne have formodet. I et brev af 21/10 1547 til hertug *Hans* klagede han således over, at der endnu ikke var tillagt ham en fast løn som hofpræst, og at han var i forlegenhed for sit udkomme. „Der kommer ofte“, skriver han, „fattige præster til mig, som jeg underviser i den hellige skrift, og også andre fattige folk, som jeg vel burde yde en almisse, men jeg har ikke noget selv“. Han bad derfor om, at en bestemt løn måtte blive ham tillagt.

Hertug *Hans* var ikke i Haderslev, da hofpræsten klagede sin nød, men den 19. november samme år befalede han *Sivert Rantzau* at give „magister Peter“ nogle svin, korn, øl og anden fetalje. Heraf skal han underholde sig til hertugens ankomst. Også med hensyn til bolig skal han lade det bero, indtil hertugen vender tilbage til Haderslev.¹⁴⁾

Forsåvidt er der altså ret omgående blevet draget omsorg for Peter Generanus' timelige ve og vel. Det stemmer godt nok med, at hertug *Hans den Ældre* altid har haft ord for at have været „en beskytter af kirke og skole“, som det hedder i *Niels Heldvads* omtale af denne fyrste. Alligevel synes Generanus ikke at have været tilfreds med de kår, der blev ham budt i Haderslev. I hvert fald flyttede han allerede året efter, i 1548, til Åbenrå i hertug *Adolfs* andel af Sønderjylland, hvor han blev sognepræst.

Det betød imidlertid ikke på nogen måde, at forbindelsen med hertug *Hans* derfor var afbrudt. Flytningen er selvfølgelig sket med hertugens gode vilje. Næppe ankommet til Åbenrå, onsdagen efter mortensdag i det Herrens år 1548, modtog hertug *Hans* atter engang et klageråb fra Peter Generanus. Det drejede sig denne gang om en ung ko, som abbed *Martin* i Løgum kloster havde testamenteret ham kort før sin død i Ribe. Der har altså endnu på den tid eksisteret en forbindelse mellem Generanus og cistercienserne! Først Ryd, siden Løgum.

Peter Generanus havde sendt et bud af sted efter koen, fortæller han, men *Christoffer Rantzau* havde opfordret ham til at vente, indtil hertugen kom hjem. Imidlertid hastede det for præsten at få koen, idet han hverken kunne købe eller leje en ko og derfor måtte købe både smør og mælk, skønt

14) Svaret på de anførte breve, der alle findes i Ny Kirkeh. Sml. IV, s. 685 ff, er trykt i De Hansborgske Registranter II. s. 424; se desuden P. Rhode: Saml. til Haderslev Amts Beskrivelse, 1775, s. 202—205.

han havde græsning nok til fem køer. Han håber, at Fyrstelig Nåde endnu ikke har forladt ham, og beder derfor om, at han i sin nåde endnu engang vil være ham behjælpelig. Løgumkloster var jo ved delingen kommet under hertug *Hans* i Haderslev. Men ikke nok med det, beder han om yderligere hjælp, „thi jeg er først lige ankommet, jeg må købe alt til husets brug, og begyndelsen er mig meget hård og vanskelig, især med hensyn til fødevarer („vitalien“), da jeg næsten hver dag får besøg af fremmede folk. Eders fyrstelige Nåde vil ikke afslå mig denne bøn, men af nåde hjælpe mig. Det vil Ærens Herre og Konge, vor Herre Jesus Kristus, rigeligt til sin tid gengælde, her timeligt og hisset evigt og både til legeme og sjæl.“

„Magister Petrus Generanus zu Apenrade, ein diener des gotlichen worts“, underskrev han sig.

Vi kan ikke tro andet end, at den fromme hertug også har efterkommet denne bøn, den sidste skrivelse, vi har fra Peter Generanus' hånd. Men ligesom de øvrige breve, han har efterladt sig, er heller ikke denne sidste skrivelse særlig opløftende. Det er stadige klager over egen timelig nød og jammerlighed, der lyder fra samtlige breve. Skal vi karakterisere ham på grundlag af brevene, så få de end er, er det konturerne af en skuffet og utilfreds mand, der skimtes, og vi er bange for, at skylden herfor først og fremmest skal søges hos ham selv.

I Åbenrå blev Peter Generanus til sine dages ende. Det eneste lyspunkt i hans borgerlige karriere blev hans udnævnelse til provst i 1552. Hvorledes hans forkyndelse har været i den lange række af år, han prædikede fra Sct. Nikolaj kirke, hvis prædikestol netop stammer fra hans præstetid, er det kun muligt at gisne om. Men ligesom de fleste af hans samtidige i den slesvigske kirke, har han vel fulgt den milde og mere vidtfavnende linie, som var en arv fra *Philip Melanchton*, thi det var „filippismen“, der i disse år havde tag i den slesvigske gejstlighed, mens teologernes rasen, „rabies theologorum“, i årene efter *Martin Luthers* død havde voldtaget prædikestole og religiøst forfatterskab i vort sydlige naboland.

For een ting fortjener Peter Generanus særlig opmærksomhed i eftertiden, og det er for hans arbejde for opbygningen af et lærd skolevæsen i den by, hvor han fik sit livs virke. Når han i sine ovennævnte breve klager sin nød og særligt fremhæver, at den forværres ved, at der kommer så mange fremmede hos ham, skal det utvivlsomt forstås på den måde, at han har haft elever boende hos sig. Een af disse er vi med nogen sikkerhed i stand til at navngive, nemlig *Niels Heldvads* fader, den bondefødte *Hans Nissen* fra Søderup i Hjordkær sogn.¹⁵⁾

Først i 1552 åbnedes der et særligt skolehus ved kirken, men den lærde undervisning, der skulle finde sted her, evnede kun at bibringe eleverne så

15) H. V. Gregersen: *Niels Heldvad*, 1957, s. 12.

mange kundskaber, at de kunne finde optagelse på skoler, der var i stand til at forberede til et universitetsstudium. Det blev derfor kun så som så med det lærde skolevæsen i Åbenrå, men der er grund til at pege på, at det blev holdt i gang, så længe Peter Generanus havde sit virke i denne by. Det er da også påfaldende, at året for skolehusets åbning netop falder sammen med tidspunktet for hans udnævnelse til provst.

Selve prædikegerningen havde Generanus derimod vanskeligere ved at passe, idet han allerede i 1561 måtte have en medhjælper beskikket, fordi hans stemme var blevet så svag, at han kun formåede at holde gudstjeneste, når han anspændte alle sine kræfter. Hans personlige kapellan hed *Friderik Brun* og var en søn af byens første evangeliske præst, *Johannes Brun*. *Friderik Brun* bistod ham til sin død i 1580, hvorefter en broder, der ligesom faderen hed *Johannes Brun*, overtog hans gerning, men allerede i 1582 blev han offer for en epidemi, der gik under navnet „den spanske sip“. I 1583 blev det derefter sønnen *Johannes Generanus*, der blev den gamle provsts nærmeste medarbejder. Selv døde Peter Generanus påskeaften 1584, og det blev nu *Johannes Generanus*, der tiltrådte både præste- og provstembedet.¹⁶⁾

Således formede sig i store træk Peter Generanus' liv, og mere er det overleverede kildestof ikke i stand til at oplyse om hans liv og virke. Efter en lovende begyndelse som ung student i *Luthers* universitetsstad er det ligesom personlige sorger mere og mere tager magten over hans liv. Hører vi fra ham, er det nød og armod, han har på hjerte, og til sidst i de mange år i Åbenrå har resignationens tavshed sænket sig over ham. Næsten som var det skæbnebestemt, er hans sygdom det eneste, der høres om fra hans mandoms dage, og tilmed det sidste.

Grunden til, at dette fremhæves, er den, at navnet Peter Generanus ikke desto mindre indtager en ret fremtrædende plads i Nordslesvigs kirkehistorie. I enhver omtale af reformationstiden vil man uvægerligt støde på hans navn, men måske er det kendskabet til hans store efterslægt, der har givet anledning hertil. *Generanus* blev jo navnet på et af Nordslesvigs bekendteste præstedynastier,¹⁷⁾ og da historieskrivningen for alvor tager fart i løbet af 1600-tallet, kommer navnet Peter Generanus derfor ret naturligt til ære og værdighed.

At det gik således, skyldes i første række *Trogillus Arnkiel*, der godt et hundrede år senere sad som Generanus' efterfølger i præste- og provstem-

16) Oplysningerne stammer delvis fra Tr. Arnkiels *Collectanea*, trykt J. F. Noodt: *Civil-, Kirchen- und Gelehrten-Historie I*, s. 30—31. Også Johannes Møller har dem i *Cimbria Literata I*, 1744, s. 206.

17) *Generanus*-slægten er omtalt J. F. Noodt: *anf. værk og sted*, samt Archiv f. Sippenforschung XII, 1935 (Th. O. Achelis) og Sippe der Nordmark 1941—42 (Ed. Juhler).

bedet i Åbenrå. Denne mands historiske interesse har som bekendt sat sig sine frugter i flere bøger om landsdelens fortid, men desuden har han leveret oplysninger til andre af tidens historieskrivere. Om Peter Generanus har han fortalt, at hans skrifter gik til grunde ved Åbenrås brand i 1610, og han kender derfor ikke navnet på dem, men oplyser, at de har været tilegnet betydelige folk som kurfyrstinde *Elisabeth*, kong *Christian III*, hertug *Hans den Ældre* og flere andre. Han bygger her på den ligprædiken, der var blevet holdt over sønnen *Johannes Generanus* i 1624, men det, der her tænkes på, er tydeligt nok de bøger, som den afdøde fader havde haft for skik at sende som „gave“ til de pågældende fyrstelige personer. Desuden ved han, at han har siddet ved Luthers bord, men denne oplysning har han nok fra Claus Møllers bykrønike fra 1635. Fra *Arnkiel* vandrede disse oplysninger videre til *Anton Heimreich Walthers* „Schleswigische Kirchen Historie“ 1683 og *Johannes Mollers* imponerende litteraturværk „*Cimbria Literata*“; siden da er de vandret fra det ene historiske værk til det andet.

Eet værk fik Peter Generanus dog udgivet, oversættelsen til latin af Luthers „Schmalkaldiske artikler“.16) Nogen større litterær indsats kan man imidlertid ikke kalde det. Alt i alt drejer det sig blot om 5 ark in 8°. Den udkom som nævnt i to udgaver, og kun den første bærer Peter Generanus' navn. Tilmed blev hans oversættelse snart glemt, thi i 1580 (senere udgaver i 1582 og 1584) udsendtes en ny oversættelse, foretaget af den tyske teolog *Nicolaus Selnecker*. Først efter sit arbejdes fremkomst på tryk blev han opmærksom på, at der allerede tidligere var udsendt en oversættelse til latin af de Schmalkaldiske artikler, men han trøstede sig i et brev af 1581 31/5 med, at „die lateinische vorige version nicht aller ding so eigen und richtig“. Dette være dog ikke anført til forklejning af Peter Generanus' arbejde, thi det var først i hine års kamp for rettroenheden, at det var blevet noget af en livsnødvendighed for de forskellige teologiske retninger at finde frem til det helt rigtige udtryk ved en nøje prøvelse af hvert ord. Under alle omstændigheder viser det dog, at Generanus' præstation, der gang på gang i hans snævrere hjemstavn er blevet fremhævet som særdeles betydningsfuld, ikke er blevet vurderet efter samme målestok af tidens førende teologer. Det blev *Selneckers* og ikke Generanus' oversættelse, der blev taget til grundlag for bedømmelse af, hvad reformatoren havde ment, da stridighederne først for alvor tog fart i lutherdommens kriseår, årtierne op imod århundredskiftet.

Vor vurdering af Peter Generanus' betydning må efter det anførte blive adskilligt mere nøgtern end den, *Trogillus Arnkiel* i sin tid har været op-

16) Et eksemplar findes på Det Kgl. Bibliotek. jfr. iøvrigt *Theologische Studien und Kritiken* bd. 103, 1931. hvor Volz' afh. om Luthers Schmalkaldiske artikler findes.

havsmænd til. Vi må nøjes med at henholde os til den bedømmelse af ham, som Johann Bugenhagen så klart har givet, da han skrev til Christian III: „Er dienet zu einem prediger, nicht weiter“. Der blev da heller ikke nogen- sinde sendt bud efter ham igen fra Haderslev, skønt embedet som 1. hof- præst flere gange efter hans bortrejse blev ledigt.

En ny bog, der ikke må overses

H. V. Gregersen: Niels Heldvad. En biografi (Skrifter, udgivne af Historisk Samsfund for Sønderjylland, nr. 17). København 1957. Pris kr. 14,—; for samsfundets medlemmer kr. 8,—.

Alle læserne kender månedsskriftets flittige medarbejder, adjunkt Hans Valdemar Gregersen i Struer, og har sikkert gennem de sidste årgange mærket, at Gregersen arbejdede med studiet af den gamle Hellevad-præst Niels Heldvads liv og skrifter. Vi har i de senere år her i månedsskriftet fra Gregersens hånd fået nogle glimt af denne interessante mands historie. Og skulle nogle af læserne herigennem have fået lyst til at vide mere om Niels Heldvad, så skrives denne artikel for at meddele dem, at nu er Gregersen blevet færdig med sit studium, og hans bog om Hellevad-præsten foreligger nu under ovenstående titel og til den nævnte pris. Og jeg vil gerne sige, som jeg har sagt i overskriften, at her er en bog, der ikke må overses. En meget interessant, spændende og let læst bog er nemlig blevet frugten af Gregersens studium. Og det skal herved stærkt anbefales læserne at købe og læse bogen.

Men hvem er da den mand, hvis liv den omhandler? Niels Heldvad er en af de interessanteste og mærkeligste skikkelser i Sønderjyllands i forvejen så interessante og mærkelige historie. Født i Hellevad 1564 som præstesøn ud af gammel slesvigsk præsteslægt går han studierne vej og arver 1590 sin faders embede som sognepræst i Hellevad og Egvad. Men det er ikke en landsbypræsts rolige tilværelse, der venter ham. Som ivrig lutheraner af den gammel-kirkelige, slesvigske type kan han ikke tie stille, da kirkelivet i de hertugelige dele af Sønderjylland af store herrer på Gottorp søges ændret efter reformert, protestantisk skema. Med mund og pen arbejder han for bevarelsen af vor landsdels lutherske bekendelse, indtil han herigennem og gennem sit forhold til en række dramatiske begivenheder pådrager sig de styrendes vrede og 1610 bliver udjaget af sit lovlige embede.

Den ugudelige møller Marquart Hansen på Hellevad vandmølle; den samvittighedsløse herredsfoged Bertram Jensen i Bedsted; bondeplageren,

amtmand Frederik Ahlefeldt på Søgaard; bagtaleren, degnen i Hellevad Jep Petersen; den hæmningsløse Varnæs-præst Jørgen Lund; og hertugens hofråd Johann von Wouwern — dette er nogle af de vigtigste navne indenfor det lange persongalleri, som Niels Heldvads historie i disse bevægede år lærer os at kende. Og hekserisigtelsen mod nogle koner i Hellevad; striden med amtmand, herredsfoged og degn; og mordet på borgmesteren i Åbenrå — dette er nogle af de tidens dramatiske begivenheder, som vi samtidig bliver vidner til.

Efter den store omvæltning, som fordrivelsen fra embedet betød for Niels Heldvad, slår han sig ned i Svendborg og København og skaber sig efterhånden en levevej som forfatter og kongelig kalenderskriver. Hans liv indtil hans død 1634 forløber nu i forholdsvis ro. Som kongens mand og som ven af flere store folk klarer han sig sorgløst igenem — bortset fra den ene sorg, der for ham er den største af alle: Sorgen over den uret, han mødte fra Gottorp, og over aldrig at skulle gense fødesogn og hjemstavn. Det er gribende at læse om hans stadige længsel efter Hellevad sogn og Slesvigs land og om hans gentagne forsøg på at vende tilbage til præsteembedet. Men alle forsøg mislykkes.

I stedet for bliver Niels Heldvad en af det ældre Danmarks mest interessante og produktive forfattere. Foruden de årlige kalendere, som han forsyner med spådomme om årets gang og med talrige aktuelle og personlige bemærkninger, udsender han en række fængslende skrifter om teologiske, kirkelige, historiske og astronomiske emner samt en del flyveblade om tidens mærkelige begivenheder. Og da han i sine skrifter ikke kan lade være at tale meget personligt og berette om sit eget livs brogede oplevelser, er han blevet den af datidens sønderjyder, som vi ved mest om og har det klareste nærbillede af.

Denne mands spændende livshistorie fortæller Gregersen os i sin bog. Og er dette emne i sig selv et fund, så gøres det ikke ringere ved, at Gregersen ved siden af bogens hovedperson også lader os møde en lang række andre interessante folk fra datiden, som han med historikerens flid har hentet frem af glemselen; foruden at han levende tegner talrige billeder og situationer fra det datidige Danmark, Sønderjylland og Nordtyskland, som gør, at livet dengang træder os levende imøde fra de forskellige sider. Så spændende som her fortalt er Sønderjyllands historie virkelig, når den ses i en dygtig historikers nærbilleder. Og med hele denne farverige baggrund i samtidens brogede kulturliv læses beretningen om Niels Heldvads liv som en fængslende og spændende roman.

Skulle noget enkelt punkt i beretningen fremhæves som særlig interessant, må det blive det punkt, der er det vigtigste i Niels Heldvads liv, og også af forfatteren fremhæves som sådant: Kirkekampen i de hertugelige dele af Sønderjylland; Gottorper-hoffets forsøg på i årene omkring 1600

at fortrænge den stærkt katolsk orienterede Lutherdom, som ikke ville noget brud med den gamle kirke, og fremme den sydfra kommende Calvinisme med dens udtalt protestantiske puritanisme og rationalisme i kirkesynet. Mange triste forhold i senere tysk og slesvigsk kirkehistorie lader sig føre tilbage til denne calvinistiske infiltration. Ja, den dag i dag kan visse problemer indenfor vor kirkelige situation ses som de yderste konsekvenser af det dengang fremtrængende protestantiske kirkesyn, der betegnede en modsætning til den slesvigske og danske reformations syn. Og må det siges, at det forsøg, Niels Heldvad dengang gjorde på at standse den nævnte tragiske udvikling, strandede, så er det til gengæld klart, at hans eksempel og hans skrifter kan blive en stærk inspiration i dag, hvor vor kirkes problematik synes at ligge helt på samme linie. At have åbnet os vejen til denne inspiration er vel en af Gregersens bogs største fortjenester.

Urban Schrøder.

LANDET BAG DIGERNE

Hjemstavnsbog for Tønder amt og by

Udgivet af Tønder kommune, Tønder 1956.

Tønder kommune har nu i 2. oplag udsendt hjemstavnsbogen „Landet bag Digerne“, og det fremgår af borgmesterens forord, at den har det dobbelte formål at skulle give skoleungdommen et nærmere kendskab til hjemegnens historie og desuden for ungdommen i Tønders nordiske venskabsbyer være en hjælp til at få nærmere kendskab til den by og egn, som de har knyttet forbindelse med.

Først efter at det meste af materialet til bogen var samlet, har amtslæge, dr. Lausten-Thomsen påtaget sig den egentlige redaktion af den, og selv om dette forhold vel nok endnu spores i enkelte gentagelser, er der dog kommet en helhed ud af det. — Lausten-Thomsen tager sig af geologien og en almindelig egnsbeskrivelse. Oldtiden behandles af Kr. Kristensen i et afsnit, der dog indeholder en del fejltagelser, og afsluttes med en god og klar artikel af Knud Fanø om guldhornene. Den nyere tids verdslige historie indledes rigtigt med et afsnit af Erling Brahm om havets betydning på godt og ondt for egnen og er ellers lagt i hænderne på Sigurd Schoubye, der skriver om købstaden og dens huse og om Tønder slot, på Werner Christiansen, der skriver om landbrugsforhold, om adel og storgårde og bringer et afsnit: Af historiens billedbog, med tyngdepunktet i egnens krigsbegivenheder, og på N. J. Thimm, der skriver om handel og håndværk.

Åndslivet i middelalder og nyere tid behandles i to afsnit af Kaj Sieverts og Lausten-Thomsen. Disse afsnit om den nyere tids historie synes at udgøre et tyngdepunkt i bogen og at indeholde et stort materiale, hvor der i særlig grad er tænkt på skolernes hjemstavnsundervisning. Den nationale historie fra ca. 1840 og fremefter behandles af Knud Fanø og Lausten-Thomsen, og det er afsnit, som man kan ønske mange læsere i de nordiske venskabsbyer; det er for fremmede nu engang vanskeligt at forstå disse særegne forhold.

Bogen indrammes af digte af Egeberg Jensen, Hans Storm og Hansigne Lorenzen og er, foruden med gode billedsider, forsynet med registre og en litteraturfortegnelse.

Der er grund til at anbefale denne bog her i månedsskriftet. Den henvender sig til flere end dem, der nævnes i forordet. Det er en smukt udstyret bog, og den har den gode egenskab, at den vil blive læst af dem, der får fat i den.

N.

På "Dansk Tunges Forlag" (Folkeligt Forlag), Engelsholm pr. Bredsten, udsendes til efteråret en særlig interessant bog, som jeg hermed gerne vil tilbyde medlemmer af Sønderjydsk Historisk Samfund. Den hedder: En sundevedsk bondeslægts historie og er skrevet af afdøde forstander P. Andresen, som fødtes 1860 på den gamle slægtsgård i Ullerup i Sundeved. Bogen omhandler ikke blot slægten, men har en mængde morsomme oplysninger om liv og tradition i landsdelen før 1864. Det er ikke noget "arkivarbejde", men bygger alene på optegnelser, som min fader i sin ungdom har noteret hos gamle folk i egnen. Bogen er altså faktisk et kilde-skrift, og det har tit ærgret mig, at den lå utrykt hen. Min fader fik den færdig kort før sin død i 1925. Det er en særdeles levende og godt skrevet bog, som vil have interesse for alle historisk interesserede i Sønderjylland. Enhver, der husker P. Andresens bog: Hjemstavns minder fra Sundeved og Als, vil vide, at han evnede at skrive morsomt og fængslende. Bogen udsendes, som han har efterladt den, med kun få tilføjelser. Den er et vægtigt og interessant bidrag til Sundeveds og Sønderjyl-lands historie. Den trykkes kun i 500 eksemplarer på Andelstrykkeriet i Odense og sendes ikke i boghandelen. Pris 15 kr.

Skriv Deres navn og adresse på denne seddel og send den til undertegnede snarest, så vil bogen blive Dem tilsendt til efteråret.

Venligst.

Sune Andresen

Forstander, Forf. Engelsholm pr. Bredsten.

Undertegnede bestiller: eksempl. af: En sundevedsk bondeslægts historie.
Pris: 15 kr.

Navn:

Adresse:

Paasch & Larsen, Petersen

Aktieselskab

HORSENS

Telefoner: 207 — 807 — 808

MORSØ STØBEGOD

AKTIESELSKABET

N. A. Christensen & Co.

Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Tønder Landmandsbank A/S

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Spare- og Laanekasse
for Hobro og Omegn

HORSENS HAVN

- ◆ *Mange moderne Stykgodskraner.*
- ◆ *7,00 m Vanddybde.*
- ◆ *Havnen kan besejles Dag og Nat.*
- ◆ *Store Arealer ved Kaj og Jernbanespor ledige til Udleje.*

Bogtryk . Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 215

GRAM

KØLEANLÆG

Brødrene Gram A/S

Vojens

**Støt vore
annoncører**

Graasten Bank A/S
Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard.

VALLEKILDE
Folkkehøjskole

Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

Restaurant **Grænsen**
C. Heiselberg
Krusaa

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

Sønderjydsk
Tæppefabrik

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

*

HEJMDAL

Landsdelens Blad

Paul Thomsen

Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreekvipering

Hæslev
Gymnasium

Kostskole for Drengene

Eksamensret til Møllemaskole-, Realskole- og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Henvendelse til

Peter Kær
Rektor, Hæslev

Brede Sogns
Spare- og Laanekasse

Bredebro tlf. 4 1341

✱

Stiftet den 1. maj 1875

Aktieselskabet

C. I. Christensens Papirhandel

ESBJERG

AKTIESELSKABET

NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER

KØBENHAVN F.

Støt de sønderjydske
Indsamlinger